

Ольга Котовська

Невідомі сторінки з особистого та душпастирського життя отця Михайла Вербицького

Olga Kotovska

Unknown pages from private and priestly life of Mykhailo Verbytsky

The article reveals and investigates the unknown facts from personal and priestly life of Mykhailo Verbytsky, the author of the music of the National Anthem of Ukraine. According to the artefacts, which belong to Mykhailo Verbytsky's descendants, and explored unknown facts from first parish of priest Mykhailo in the village Zavadiv Yavorisks district, Lviv region, comparing them with archival data, stored in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv, the author argues false information, which is still present in the scientific literature, and reveals unknown facts about Mykhailo Verbytsky's birth and education, marriage and the birth of his offspring and his pastoral activity in the villages Zavadiv and Zaluzhja of Yavoriv district, village Strilky of Staro-Sambir district, Lviv region, Ukraine.

Keywords: Mykhailo Verbytsky's birth and education, privacy Mikhail Verbitsky, private life of Mykhailo Verbytsky, pastoral activities in the first parishes in the villages Zavadiv, Zaluzhzhja and Strilky

Присвячено дослідженню невідомих фактів з особистого та священничого життя отця Михайла Вербицького, автора музики до Державного Гімну України. Детально дослідивши передані нащадками артефакти та віднайдені на першій парафії отця Михайла у селі Завадові Яворівського району Львівської області метричні записи і зіставивши їх з архівними даними, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у місті Львові, автор спростовує недостовірну інформацію, присутню у науковій літературі, та розкриває невідомі факти, які стосуються народження й навчання Михайла Вербицького, одруження та появи на світ його нащадків, а також його душпастирської діяльності на перших парафіях у селах Завадові та Залужжі Яворівського району і Стрілках Старосамбірського р-ну Львівської області.

Ключові слова: народження й навчання Михайла Вербицького, особисте життя Михайла Вербицького, душпастирська діяльність на перших парафіях у селах Завадові, Залужжі та Стрілках

Запропоноване дослідження розпочате у листопаді 2014 р., напередодні вшанування 200-річчя від дня народження видатного українського композитора, автора Гімну України Михайла Вербицького, на перших парафіях його душпастирської діяльності у селах Завадові та Залужжі Яворівського р-ну, селі Стрільках Старосамбірського р-ну Львівської області. Віднайдені у храмах артефакти (особливо у церкві Різдва Пресвятої Богородиці с. Завадова), недосліджені метричні книги з власноручними записами отця М. Вербицького, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), а також переданий нам родинний архів праправнука Андрія Вербицького, який включає атестат третього класу гімназиста М. Вербицького за 1827 р., лягли в основу науково-популярної книги «У музиці молитви до Господа полину: невідоме з життя отця Михайла Вербицького»¹. На основі проведення клопіткої праці старшим науковим співробітником Львівського історичного музею Світланою Кочергіною, головою ГО «Жіночий вибір України» Ганною Папірник-Середною та кандидатом філософських наук Ольгою Котовською впродовж листопада 2014 – листопада 2015 р. підготовлено переносні музейні експозиції «Перші парафії отця М. Вербицького» (відкриття виставки у архикатедральному соборі *Св. Юра* у Львові відбулось 1 березня 2015 р.) та «Отець М. Вербицький – автор музики державного і національного Гімну України» (**15 серпня 2015 р. виставка відкрилась у храмі Благовіщення Пресвятої Богородиці при Патріаршому Соборі Воскресіння Христового у Києві**), які експонувалися у храмах більше ніж 15-ти міст і сіл України. Віднайдені особисті речі та церковні записи отця М. Вербицького, речі сакрального змісту періоду його душпастирської діяльності дозволили заповнити «білі плями» зі священничого та родинного життя автора музики Гімну України та спростувати значну частину недостовірних фактів, які досі містяться у поважній науковій літературі.

Мета статті полягає дослідженні невідомих фактів з особистого життя й душпастирської діяльності отця М. Вербицького, доповненні фрагментарної інформації на основі оригінальних архівних джерел, переданих нащадками артефактів та віднайдених на першій парафії у селі Завадові власноручних записів.

Досі значна частина даних про дитинство й юність М. Вербицького є неперевіреною й, часто, хибною. У біографічних довідках, починаючи

від мемуарних згадок друга дитинства Івана-Хризостома Сінкевича² та найперших публікацій Сидора Воробкевича³, родинним селом автора музики до Гімну України називали Улюч. Насправді родина Вербицьких переїхала за 6-8 км від Явірника у серпні 1820 р., коли Михайлові виповнилося п'ять років.

Місце народження М. Вербицького було уточнене з ініціативи професора Юрія Ясіновського зі Львова на підставі досліджень метричних записів професора Здіслава Будзинського з Перемишля⁴. Підтвердження того, що М. Вербицький народився в Явірнику, знаходимо у метричній книзі народжень з Явірника Руського (тепер Республіка Польща), оригінал якої зберігається у ЦДІА України у м. Львові. Латинською мовою рукою батька записано наступне: «4 березня 1815 р. у будинку № 24 народився, а 5 березня охрещений Михайло-Лев, батько – парох місцевого Бірчанського деканату, мати – Пелагія де Пацановська, хресні батьки: дідич Антоній Ризевич, донька посесора Йозефа Гембаровичівна, парох с. Берізки Онуфрій Раствацький, дружина пароха с. Липа Анна Максимович, посесор Казимир Гембарович, дочка пароха с. Павлокома Марія Михальська, старший лісник Михайло Маркевич та Марія Яворська, священне таїнство хрещення провів парох с. Липи Іван Максимович, конфірмацію (миропомазання) провів парох Руського села Іван Пацлавський»⁵.

Батько Михайла отець Андрій-Михайло виконував священничі обов'язки у Явірнику, починаючи з 1807 р.⁶. Михайло був другим сином у родині Вербицьких. Перший син Михайло-Малахій народився 19 січня 1813 р.⁷, але за день до народження майбутнього автора музики до Гімну України 3 березня 1815 р. він помер. У метричній книзі також міститься запис про народження наймолодшого сина місцевого пароха, якого назвали Йосифом-Владиславом⁸. Склалося так, що у 1825 р., коли Михайлу виповнилось десять років, а його молодшому братові ще не було восьми, батько Андрій помер. Матір Пелагія, не маючи засобів до існування, вирішила одружитись вдруге й віддати двох своїх синів Михайла та Володислава на виховання стрийкові (тіточному братові батька) Іванові Снігурському (1784–1847 рр.)⁹.

Здобувши блискучу освіту й будучи великим сподвижником українського національного піднесення, І. Снігурський на 34 році життя став Перемишльським єпископом (1818 р.) й впродовж усіх наступних років активно дбав про розвиток української освіти й науки, духовно-

культурного й громадсько-політичного життя українців-русинів. В Австрійській імперії, до якої входила Галичина, на той час функціонувала шестикласна гімназійна система освіти з латинською мовою навчання. Після наполеонівських воєн і Віденського Конгресу (1815 р.) до неї додано два роки «філософічного ліцею» з німецькою мовою навчання. Загалом навчання тривало вісім років¹⁰. Закінчення такої гімназії давало право випускникам поступати в університет. У 1818 р. гімназію такого типу з шестикласним навчанням та дворічним ліцеєм було відкрито у Перемишлі. Нагляд за закладом спочатку здійснювали римо-католицькі єпископ та його каноніки. Але оскільки в перемишльських гімназії та ліцеї більшість учнів була греко-католицького віровизнання, то у 1824 р. нагляд за ними безпосередньо був переданий І. Снігурському, який опікувався ними аж до своєї смерті¹¹.

Брати Вербицькі відразу вступили до цієї гімназії. Переданий нам праправнуком Андрієм Вербицьким атестат гімназиста Михайла за 1827 р. походить з цього періоду. В атестаті німецькою мовою зазначено: «12-річний учень третього класу Михайло Вербицький греко-католицького віровизнання, народжений у Явірнику, старанно шкільні заняття відвідував, добре поводився і відповідно до програми здав наступні предмети:

- 1) релігія – дуже добре;
- 2) біблійні історії й християнська етика – дуже добре;
- 3) Євангеліє – дуже добре;
- 4) читання вголос з виявом почуттів – добре;
- 5) звичайне й каліграфічне письмо – дуже добре;
- 6) правопис і диктант – дуже добре;
- 7) рахування – дуже добре;
- 8) мовознавство: загальне – дуже добре
прикладне – добре;
- 9) практичні мовні вправи – добре;
- 10) вступ до написання творів – добре;
- 11) студії другої частини читанки – добре;
- 12) читання і написання диктанту латинською мовою, слова – дуже добре.

Вивчив і при цьому заслужив бути переведеним у 4-ий наступний клас.

Перемишль 28 серпня 1827 р.»

З ініціативи єпископа Снігурського у 1818 р. також був заснований Дяко-учительський інститут, що мав на меті готувати дяків і церковних співаків. Цей заклад дав поштовх до організації навчання нотної грамоти й створення музичної школи при ньому, бо до 1827 р. навіть у церквах Перемишля і Львова не було співаної Служби Божої. Серед перших учнів перемишльської музичної школи були Михайло та Володислав Вербицькі, а також Олексій Осика, Матвій Пинковський, Іван Абрамик, Георгій Чижевич, Іван Кордасевич. Братів Вербицьких природа обдарувала прекрасними голосами: молодший Володислав співав дискантом, а Михайло – альтом. На Великдень 1829 р. хор під керівництвом Алоїза Нанке дебютував в урочистому Богослужінні, де Михайло разом з Іваном Лаврівським виступили як солісти¹². Так майбутній автор музики до Гімну з юних літ опинився у центрі пошуків нового стилю, котрий повернув галицьку церковну музику в річище багатоголосся.

Після закінчення навчання Вербицьких в Перемишльській «мініатюрній консерваторії»¹³, спільні життєві шляхи братів розійшлися. Молодший Вербицький поступив на військову службу, в якій трагічно загинув ще в молодому віці. Старший Михайло в 1833 р. став «питомцем», тобто вихованцем Львівської духовної семінарії. З першого року навчання у семінарії, М. Вербицький приділяв особливу увагу музиці й заклав основи для своєї композиторської діяльності. До цього спричинився нещасний випадок, під час якого Михайло отримав перелом ребра й забій тазових органів та змушений був п'ятнадцять тижнів пролежати в семінарській лікарні. Травма була настільки сильною, що він не міг повернутися з боку на бік. Лежачи в лікарні, він не мав чим заповнити час, оскільки на читання книг і газет, крім підручників і додатку до офіційної газети «Розмаїтості», було накладено заборону. «Тому, – згадував його однокурсник І.-Х. Сінкевич, який перед тим дав другові кілька уроків гри на гітарі, – Михайло днями і ночами грав на гітарі і довів свою гру до досконалості»¹⁴. Таким чином М. Вербицький став першим віртуозом гри на гітарі на Західній Україні. Гітара стала улюбленим інструментом Михайла, мало того, він був одним з перших на Галичині, хто зробив гітару «модним» інструментом. Вже в цей період свого життя він склав короткий посібник для початківців з гри на гітарі «Поученіє хитари ведле Михайла Вербицького»¹⁵.

Закінчивши другий рік семінарії, Михайло перевівся на екстернат та одружився з Юзефою-Барбарою Сенер. Але згідно з прийнятим у 1837 р. положенням питомці 3–4 курсів змушені були жити у семінарській бурсі та позбавлялися права навчатися заочно, тому М. Вербицький, як чоловік сімейний, не міг залишатися у стінах семінарії. На прожиття й утримування сім'ї М. Вербицький був змушений заробляти уроками гри на гітарі та інших інструментах, також був «платним тенором» у хорі латинської катедри.

У молодого подружжя Вербицьких 19 січня 1839 р. під адресою кв. 1, будинок № 456 народився син Іван-Володимир. У метричній книзі польською мовою у графі батьки М. Вербицький записаний як слухач третього курсу теології. Кумами Михайла та Юзефи-Барбари були мешканець Львова Фелікс Козерський, панна Йозефа Козубровська, дворянин Іван Глінка та мешканка Олена Козерська¹⁶. Охрестив сина М. Вербицького греко-католицький священник Петро Мацкевич. Але сімейне щастя Вербицьких тривало недовго. Дружина Михайла померла цього ж 1839 р. І хоча він не був вже на цей час семінаристом, Михайлові вдалося похоронити дружину з усіма почестями завдяки допомозі його близьких друзів та й усієї громади семінаристів.

Підтвердження повторного одруження знаходимо у метричній книзі народжень, де засвідчено народження 26 січня 1841 р. у кв. 3, будинку № 504 Павлини-Юзефи, доньки М. Вербицького у шлюбі з Юзефою Корозинською¹⁷. Чи померла друга дружина відразу після пологів і як склалася доля дівчинки, на даний момент важко відповісти. Водночас про непрості обставини появи на світ Павлини-Юзефи свідчить той факт, що хрещення, яке серед греко-католиків найчастіше здійснювалось через два-три дні після народження, відбулось майже через два тижні, 7 лютого 1841 р. Копія листа Ярослава Вербицького, внука Михайла від першого сина Івана, до Станіслава Людкевича від 28 червня 1920 р., передана нам праправнуком Андрієм Вербицьким, також містить інформацію про те, що у Івана була сестра, з якою він разом ріс.

Як непросто жилося молодому вдівцеві Михайлу з двома дітьми на руках й без належних матеріальних засобів для існування, можемо тільки припускати. Тому й не дивно, що коли М. Вербицький восени 1841 р. знову повернувся на третій курс до Львівської семінарії, то навчання тривало недовго. 21 березня 1842 р. протоколом ректорату № 201

М. Вербицького виключили з семінарії¹⁸. Впродовж 1842–1843 рр. він працював диригентом хору, а також не поривав зв'язків з семінарією. Тодішній ректор Григорій Яхимович виділив річну субсидію – 100 злотих ринських – для двох вчителів співу, які б могли допомогти хору духовної семінарії¹⁹. У 1842 р. одним з двох вчителів став М. Вербицький²⁰.

Високосний 1848 р. у європейську історію увійшов як рік «Весни народів». Заворушення, які почалися у лютому 1848 р. в Парижі, поширились на тогочасну Італію, Німеччину й усю Австрійську імперію з Галичиною включно. У цей час М. Вербицький мешкав у Перемишлі, до якого перебрався в 1846 р. Завдяки підтримці владики І. Снігурського він одержав місце канцеляриста (дрібного урядовця) при Перемишльській консисторії (канцелярії при єпархіальній управі). У шематизмах Перемишльської єпархії в 1846–1850 рр. М. Вербицький значиться як «*cursores*»²¹. А також згадується як вчитель арифметики та каліграфії у Дяко-учительському інституті, в якому сам колись навчався²².

У 1848 р. Михайло відновлює семінарські студії вже в Перемишлі, де у 1845 р. з підтримкою І. Снігурського була відкрита друга в Галичині греко-католицька духовна семінарія. Але все це була офіційна частина його тодішнього життя. У листопаді 1848 р., заохочені прикладом Коломиї та Львова, культурні діячі й філантропи Перемишля заснували значно більший театр, для якого М. Вербицький, тоді ще «перемишльський канцелярист», активно взявся створювати музичний супровід. Саме завдяки прекрасній музиці М. Вербицького український театр у Перемишлі, який тоді називали «зрілище руське», надзвичайно приваблював як українську, так і польську та німецьку публіку. Центром його став готель «Під Провидінням», який був знищений під час Другої світової війни. Реконструкцію фасаду готелю «Під Провидінням» зробив перемишльський інженер-архітектор Юрій Левосюк у 2004 році²³.

1850 р. був переломним для М. Вербицького: він закінчив Перемишльську семінарію, висвятився на священника та змінив звичне для нього міське життя, багате на духовно-культурні події, на сільське. Від цього моменту до його переїзду на парафію у Млини більшість фактів та свідчень тогочасних очевидців, друзів та родичів отця М. Вербицького є суперечливими й недостовірними. У перевиданій у 1990-их роках Енциклопедії українознавства досі записано, що М. Вербицький пере-

їхав до Млинів у 1852 р.²⁴, хоча віднайдені нами артефакти остаточно підтверджують, що впродовж 1850–1856 рр. він займався душпастирською діяльністю у селах Завадові, Залужжі та Стрілках. Також дотепер у біографічних даних згадується, що перед висвяченням він одружився з «француженкою, імені якої не знаємо»²⁵. Віднайдені нами дані повністю спростовують існуючий міф про одруження М. Вербицького у 1850 р., а також дозволяють з'ясувати ім'я загадкової «француженки» та віднайти досі невідомі імена дітей.

Метричні книги і віднайдені сторінки у церкві с. Завадова дають можливість визначити часові межі перебування та місце проживання сім'ї Вербицьких. Офіційний запис свідчить про те, що з 19 січня 1851 р. до 9 травня 1852 р. адміністратором с. Завадова був отець М. Вербицький²⁶. Хоча перед формальним призначенням він вже виконував свої обов'язки й проводив відповідні обряди, а тому приїзд до Завадова міг відбутися у жовтні–грудні 1850 р. У метричній книзі народжень с. Завадова 17 жовтня 1851 р. записано про народження сина адміністратора місцевої церкви М. Вербицького. Таїнство хрещення провів Яків Лехович із Верблян²⁷, хоча хресних батьків у с. Завадові не було і це пояснюється іншим записом про сина Михайла, який знаходимо вже у книзі народжень с. Стрілки. У цій книзі отець М. Вербицький зробив повторний запис про народження сина: «17 жовтня 1851 р. у с. Завадові в будинку № 112 народився хлопчик Михайло, охрещений водою у Завадівській церкві, а сама святкова церемонія відбулась 2 жовтня 1854 р. у с. Стрілки, відповідно до власноручно підписаного дозволу виборним представником Семеном Сальвицьким у Верхньому Головецьку Жукотинського деканату (тепер – Республіка Польща). Кумами отця Вербицького були службовець із Спаса Евгидій Вінценз та дружина капелана з Лопушанки Вікторія Коростецька. Повторне хрещення провів сам М. Вербицький»²⁸. У книзі реєстрації народжень с. Завадова та с. Стрілок вміщено повну інформацію про батьків дитини, а саме про невідому дружину отця Вербицького. У графі «мати дитини» засвідчено, що нею була Катерина, донька цісарського військового капітана Франциска і Анни Баронів²⁹.

У церкві с. Завадова одна зі сторінок розшитої метричної книги поховань містить записи латиською мовою за 1852 р. Надзвичайно каліграфічним почерком М. Вербицький зафіксував страшний для кожного батьківського серця запис: «20 січня померла, 22 січня похо-

вана, Марія донька М. Вербицького, адміністратора греко-католицької парафії с. Завадова, віком 1 рік 9 місяців, причина смерті звичайна. Похорон провів Яків Лехович, адміністратор греко-католицької парафії с. Вербляни». Отже, М. Вербицький не міг одружитися після закінчення семінарії у 1850 р., адже на той час у подружжя вже була донька Марія. Один з пізніших біографів композитора Степан Чарнецький³⁰, так само, як і внук Ярослав у листі до Станіслава Людкевича від 28 червня 1920 р., стверджував, що М. Вербицький обвінчався з третьою дружиною перед тим, як повторно вступити у семінарію у 1848 р.

Друга парафія отця М. Вербицького була за 8 км від Завадова у с. Залужжя, де отець Михайло служив з травня 1852 р. до серпня 1853 р.³¹. Якщо Церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Завадові, збудована у 1812 р., є живим музеєм, який зберіг значну кількість автентичних сакральних речей часів отця М. Вербицького, то дерев'яна церква Преподобної Параскеви, зведена у 1682 р., до сьогодні не збереглося. Вона згоріла 22 грудня 2004 р., тому слідів перебування отця Вербицького, як і історії самої парафії у селі практично неможливо відшукати.

Офіційно адміністратором церкви с. Стрілок М. Вербицький був призначений 19 січня 1854 р., але фактично вже 21 вересня 1853 р. він захоронив у цьому селі померлого. Крім цього отець Вербицький власноруч упорядкував реєстраційні записи у с. Стрілках від початку 1853 р.³². Попередній священик с. Стрілок Іван Мупаковський 15 вересня 1853 р. був призначений на місце М. Вербицького у с. Залужжя. Про це свідчить запис у метричній книзі шлюбів греко-католицької парафії у с. Залужжя³³. У записах реєстраційних книг римо-католицького віросповідання Старосамбірської парафії у 1854–1855 рр. М. Вербицького згадується як адміністратор греко-католицького храму Св. Євстахія у с. Стрілках. Метричні реєстраційні книги м. Старий Самбір римо-католицького віросповідання містять реєстраційні записи, в яких згадуються села повіту. У селах, де більшість була греко-католиками, місцевих римо-католицьких парафій не було. Серед них села Стрілки і Спас. Зважаючи на невелику кількість римо-католицьких віруючих, основні таїнства жителям цих сіл інколи надавали греко-католицькі священики. Так отець Вербицький, як адміністратор с. Стрілок греко-католицького віросповідання, провів 25 червня 1854 р. захоронення

померлого у с. Стрільках³⁴, а також уділив таїнство шлюбу 25 листопада 1854 р. у с. Спас³⁵ та хрещення 18 листопада 1855 р. у с. Стрільках римо-католикам³⁶. Метричні книги вказують на те, що отець Михайло у с. Стрільках був до 1 січня 1856 р.³⁷.

Отже, у ході підготовки до даної публікації вдалося віднайти дотепер невідоме ім'я другої дружини Юзефи Корозинської та інформацію про першу доньку М. Вербицького Павлину-Юзефу, яка народилася у Львові 26 січня 1841 р. На основі віднайдених фактів вдалося внести суттєві корективи й спростувати досі існуючі у поважній науковій літературі помилки стосовно священничої діяльності отця М. Вербицького, в якій не згадується про його перебування на парафіях сіл Завадів, Залужжя, Стрільки. На основі власноручно написаних отцем М. Вербицьким і віднайдених нами сторінок з метричної книги парафії села Завадова 1851–1852 рр. документально засвідчується той факт, що 17 жовтня 1851 р. у с. Завадові в будинку № 112 народився син Михайло, а 20 січня 1852 р. померла донька Марія, яка народилась у квітні 1850 р. Матір'ю цих двох дітей була Катерина Вербицька, в дівоцтві Барон.

- ¹ Котовська О., Папірник Г. У музиці молитви до Господа полину. Невідоме з життя о. Михайла Вербицького – Львів: Растр-7, 2015. – 100 с., іл.
- ² Сінкевич І.-Х. Начало нотного пінія в Галицькій Русі (Воспоминання старого священника) // Бесіда, 15/27 лютого 1888 р. Ч. 4. – Львів. – С. 2.: <http://regent.cerkiew.net/Biblioteka/Sinkewycz%20Naczalo.pdf>
- ³ Воробкевич Ісидор. Отець Михайло Вербицький // Музичний календар за 1907 рік. – Львів. – С. 67-70.
- ⁴ Будзинський Здіслав. Де і коли народився композитор українського гимну? // Бібліографія українознавства: Бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної асоціації українців. – Львів, 1994. – Вип. 2 : Бібліографія та джерела музикознавства. – С. 66-68.
- ⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп.4а. – Спр. № 6064. – Арк. 30 а (Метрична книга народжень греко-католицького віровизнання с. Явірник Руський, 1784-1830 рр.)
- ⁶ Там само. – Арк. 17 а.
- ⁷ Там само. – Арк. 25 б.
- ⁸ Там само. – Арк. 30 а.
- ⁹ Там само. – Арк. 41 а.

- ¹⁰ Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації / З нім. Перек. Х. Николин. – Львів: «Піраміда», 2014. – С. 86.
- ¹¹ Шах С. Де срібнолентий Сян пливе: Історичний нарис державної української гімназії в Перемишлі. – Накладом Товариства «Рідна Школа» в Німеччині, 1977. – С. 12-16.
- ¹² Левицький Й. Історія введення музикального пінія в Перемишлі: передрук статті *Die polnische Ukraine von Fr. Stuttgart, 1845* // *Перемисьлянин* на 1853 р. – Перемишль: Типом и накладом книгопечатні капитульної, 1852. – С. 83-84.
- ¹³ Вербицький М. О пінію музикальнім // *Галичанин*. – Кн. 1. – Львів, 1863. – С. 139.
- ¹⁴ Сінкевич І.-Х. Начало нотного пінія в Галицькій Русі... – С. 10.
- ¹⁵ Вербицький М. Поученіє хитари... // Відділ рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Конс.20/49. – Папка 13. – 4 арк.
- ¹⁶ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 4 а. – Спр. № 3348. – Арк. 49 а (Копія греко-католицької парафії міста Львова, 1939 р.).
- ¹⁷ Там само. – Арк. 86 б (Копія греко-католицької парафії міста Львова, 1841 р.).
- ¹⁸ Студинський К. Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829-1843). – С. 308.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. – Т. 1. (1879-1939). – Львів, 2005. – С. 36.
- ²¹ *Provinzial – Handbuch des Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1850.* – Lemberg, 1850. – S. 505.
- ²² *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Premisliensis Graeco-Catholicae pro Anno Domini 1849.* – Premisliae, 1849. – S. 2.
- ²³ Готель «Під Провидінням». Репертуар українського театру в Перемишлі 1848-1849 рр. Дописи, рецензії, спогади / упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2004. – С. 5.
- ²⁴ Вербицький Михайло // *Енциклопедія українознавства*. – Львів: Молоде життя, 1993. – Т. 1. – С. 230.
- ²⁵ Отець Михайло Вербицький. Лідертафель – пісні для чоловічих квартетів (Млини, 1863–1869 рр.) / Вступ та упорядкування В. Пилипович. – Перемишль, 2008. – С. 6.
- ²⁶ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 2023. – Арк. 47а (Метрична книга одружень греко-католицького віровизнання с. Завадів Яворівського повіту, 1837-1860 рр.).
- ²⁷ Там само. – Спр. 2035. – Арк. 62 а (Метрична книга народжень греко-католицького віровизнання с. Завадів Яворівського повіту, 1837-1870 рр.).

- ²⁸ Там само. – Спр. 5426. – Арк. 56 б (Метрична книга народжень греко-католицького віровизнання с. Стрілки Старосамбірського повіту, 1837-1875 рр. (копія).
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світліни. – Львів: Літопис, 2014. – С. 395.
- ³¹ Метрична книга одружень греко-католицького віровизнання с. Залужжя Яворівського повіту, 1784-1864 рр. – ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 4 а. – Спр. 2105. – Арк. 44-45.
- ³² ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 5425. – Арк. 55а (Метрична книга греко-католицького віровизнання с. Стрілки Старосамбірського деканату, 1837-1875 рр. (копія).
- ³³ Там само. – Спр. 2105. – Арк. 45.
- ³⁴ Księgi metrykalne zgonów wyznania rzymsko katolickiej z diecezji przemyskiej, Srary Sambor, 1841-1865. – AGAD, Zesp. 437, Mikrofilm №А-84330, Sygn. 58. – S. 84.
- ³⁵ Księgi metrykalne szlubow wyznania rzymsko-katolickiej z diecezji przemyskiej, Srary Sambor, 1836-1858. – AGAD, Zesp. 437, Mikrofilm №А-84327, Sygn. 55. – S. 79.
- ³⁶ Księgi metrykalne urodzen wyznania rzymsko-katolickiej z diecezji przemyskiej, Srary Sambor, 1851-1874. – AGAD, Zesp. 447, Mikrofilm №А-84326, Sygn. 54. – S. 36.
- ³⁷ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 5425. – Арк. 57.